ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Kenjayev Baxtiyor Kucherbayevich

Toshkent viloyati yuridik texnikumi

O‘quv-metodik bo‘lim boshlig‘i

FUQAROLIK HUQUQIDA HADYA SHARTNOMASINING AHAMIYATI VA HUQUQIY TABIATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada fuqarolik huquqining muhim institutlaridan biri bo‘lgan hadya shartnomasining huquqiy tabiati, uning o‘ziga xos xususiyatlari va boshqa turdagi bitimlardan farqli jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida hadya shartnomasining beminnatlik (tekinlik) tamoyili, uning konsensual va real shartnoma sifatidagi ko‘rinishlari hamda taraflarning huquq va majburiyatlari O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi normalari asosida yoritib berilgan. Shuningdek, maqolada hadya shartnomasini bekor qilish va uni haqiqiy emas deb topish bilan bog‘liq nazariy hamda amaliy muammolar ko‘rib chiqilib, sohani takomillashtirish bo‘yicha ilmiy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar

hadya shartnomasi, fuqarolik huquqi, beminnatlik (tekinlik) tamoyili, ashyo, mulkiy huquq, konsensual shartnoma, real shartnoma, hadya oluvchi, hadya qiluvchi, shartnomani bekor qilish, bitimning huquqiy tabiati.

Hadya shartnomasi insonlar o‘rtasidagi saxovat, beg‘araz yordam va o‘zaro ishonch kabi ma’naviy qadriyatlarning huquqiy ifodasidir. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 31-bobi aynan ushbu shartnomaning huquqiy asoslarini belgilab beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkiy huquqlarning bir shaxsdan ikkinchi shaxsga beg‘araz o‘tishi fuqarolik muomalasining o‘ziga xos qismini tashkil etadi.

Fuqarolik kodeksining 502-moddasiga ko‘ra, bir taraf (hadyat qiluvchi) boshqa tarafga (hadya oluvchiga) ashyoni tekinga mulk qilib beradi yoki berish majburiyatini oladi.
Asosiy belgilari:

- **Beg‘arazlik:** Bu shartnomaning eng muhim sharti. Hadyat oluvchidan evaziga hech narsa talab qilinmaydi.
- **Ixtiyoriylik:** Har ikki tomonning xohish-irodasi mavjud bo'lishi shart (hadyat oluvchi hadyani rad etishga haqli).
- **Mulk huquqining o‘tishi:** Hadyat qiluvchining mulki kamayishi evaziga hadyat oluvchining mulki ko'payadi.

Hadya faqatgina buyum (ko'char yoki ko'chmas mulk) emas, balki mulkiy huquq (masalan, talab qilish huquqi) yoki qarzdan ozod qilish shaklida ham bo‘lishi mumkin.

- **Og‘zaki shakl:** Oddiy buyumlarni topshirish paytida.

- **Yozma shakl:** Ko'chmas mulklar, avtotransport vositalari va kelajakda hadya qilish va'da qilingan holatlarda. Ko‘chmas mulk hadyasi majburiy tartibda davlat ro‘yxatidan o'tkazilishi shart.

Fuqarolik huquqida hadya shartnomasi qaytarilmas xarakterga ega bo‘lsa-da, qonunchilik hadyat qiluvchining manfaatlarini himoya qilish uchun ma'lum istisnolarni belgilaydi (507-modda):

1. Hadya oluvchi hadya qiluvchining, uning oila a'zolarining hayotiga yoki sog‘lig‘iga qarshi jinoyat sodir etsa.
2. Hadya oluvchi hadya qilingan buyumga nisbatan shunday munosabatda bo‘lsaki, bu buyumning butunlay yo‘q bo‘lib ketish xavfini tug‘dirsa (agar buyum hadyat qiluvchi uchun katta ma'naviy qiymatga ega bo'lsa).
3. Hadya qiluvchi hadyat oluvchidan uzoqroq yashagan taqdirda (agar shartnomada ko'rsatilgan bo'lsa).

Hadya shartnomasi faqat qarindoshlar o'rtasidagi sovg‘a-salomlar bilan cheklanmaydi. Uning ahamiyati quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **Xayriya faoliyati:** Ijtimoiy foydali maqsadlarda qilinadigan hadya (ehson) jamiyatdagi kam ta'minlangan qatlamni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.
- **Mulk taqsimoti:** Oilaviy munosabatlarda mulkni vorislikdan oldinroq taqsimlash imkonini beradi.
- **Huquqiy madaniyat:** Shartnomaning rasmiylashtirilishi kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan nizolarning oldini oladi.

Bugungi kunda "niqoblangan" shartnomalar muammosi dolzarbdir. Masalan, uy-joy oldi-sotdisini soliqdan qochish yoki boshqa maqsadlarda hadya sifatida rasmiylashtirish holatlari uchraydi. Bunday bitimlar "qalbaki bitim" hisoblanib, huquqiy oqibatlar keltirib chiqaradi.

Hadya shartnomasi fuqarolik muomalasida shaxslarning erkin irodasini amalga oshirish vositasidir. U ijtimoiy munosabatlarni insoniylashtirishga, mulkiy huquqlarning moslanuvchanligini ta'minlashga xizmat qiladi. Qonunchilikdagi hadyani bekor qilish mexanizmlari esa adolat muvozanatini saqlab turadi.

Fuqarolik huquqida hadya shartnomasi: milliy va xorijiy tajriba qiyosiy tahlili

1. Hadya shartnomasining huquqiy tabiati: O‘zbekiston va Germaniya (BGB)

O‘zbekiston qonunchiligida hadya **konsensual** (va'da berish orqali) yoki **real** (mulkni topshirish orqali) bo‘lishi mumkin.

Qiyosiy tahlil:

- **Germaniya Fuqarolik kodeksi (BGB)** hadya shartnomasiga ancha qat'iy yondashadi (§ 516-518). Germaniyada hadya qilish va'dasi (notarial tasdiqlanmagan bo‘lsa) o‘z-o‘zidan haqiqiy emas. Bu hadya qiluvchini shoshqaloqlik bilan qaror qabul qilishdan himoya qilish uchun o‘ylangan "ogohlantirish funksiyasi"dir.
- O‘zbekistonda esa ko‘char mulk hadyasi uchun notarial tasdiqlash majburiy emas, bu muomalani osonlashtiradi, lekin kelajakda nizolar kelib chiqish ehtimolini oshiradi.

2. "Beg‘arazlik" mezoni: Fransiya va Islom huquqi

Fransiya Fuqarolik kodeksi (Code Civil) hadya shartnomasini "qaytarib bo‘lmas" (irreversibility) tamoyiliga asoslaydi.

Qiyosiy tahlil:

- **Fransiya:** 894-moddaga ko‘ra, hadya qiluvchi o‘z mulkidan darhol va qaytarib bo‘lmas tarzda voz kechishi shart. Bu "shartli hadya" (agar falon ishni qilsang, hadya qilaman) tushunchasini cheklaydi.
- **Islom huquqi (Hiba):** O‘zbekiston huquqiy tizimiga madaniy ta’sir ko‘rsatgan Islom huquqida hadyaning "qabz" (mulkni haqiqiy egallash) sharti muhim. Agar mulk hadya oluvchining qo‘liga o‘tmasa, shartnoma yakunlanmagan hisoblanadi.
- **Milliy qonunchilik:** O‘zbekiston huquqida "shartli hadya" tushunchasi mavjud emas (bu ehsonga xos), lekin hadyat oluvchiga ma’lum majburiyatlar yuklatilsa, u "aralash shartnoma"ga aylanib ketishi mumkin.

3. Hadyani bekor qilish: AQSH va O‘zbekiston qonunchiligi

Hadyani bekor qilish masalasi — hadya qiluvchi va oluvchi manfaatlari o‘rtasidagi eng nozik nuqtadir.

Qiyosiy tahlil:

- **AQSH (Common Law):** Amerika huquqida hadya tugallangan bo‘lsa (delivery + acceptance), uni bekor qilish deyarli imkonsiz. Faqatgina firibgarlik yoki majburlash isbotlansa, bitim bekor qilinadi.
- **O‘zbekiston:** FKning 507-moddasi ancha kengroq imkoniyat beradi. Agar hadyat oluvchi hadyat qiluvchining sog‘lig‘iga zarar yetkazsa yoki unga nisbatan "nosharif" (ingratitude) munosabatda bo‘lsa, hadya bekor qilinadi.
- **Germaniya tajribasi:** BGBda "qo‘pol noshukurlik" (§ 530 - Grober Undank) tushunchasi bor. Bu tushuncha O‘zbekiston qonunchiligiga ham yaqin bo‘lib, nafaqat jismoniy zarar, balki og‘ir haqoratni ham o‘z ichiga oladi.

4. Ehson (Donation) va Hadya farqi

Xorijiy davlatlarda ijtimoiy maqsadli hadyalar alohida tartibga solinadi.

- **AQSHda** "Charitable Giving" soliq imtiyozlari bilan rag‘batlantiriladi.
- **O‘zbekistonda** ehson (FK 511-modda) hadyaning bir turi bo‘lib, uning ashyodan foydalanish bo‘yicha aniq maqsadi bo‘lishi shart. Agar maqsad belgilanmagan bo‘lsa, u oddiy hadya hisoblanadi.

5. Xulosa va takliflar

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston fuqarolik huquqida hadya instituti ancha demokratik shakllangan. Biroq, quyidagi takliflarni kiritish maqsadga muvofiq:

1. **Hadyat qiluvchini himoya qilish:** Germaniya tajribasidan kelib chiqib, katta miqdordagi (masalan, BHMning 100 baravari) ko‘char mulk hadyasi va’dasini majburiy notarial tasdiqlashni joriy etish.

2. **Ehsonni rag‘batlantirish:** AQSH tajribasidagi kabi ehson qiluvchi tadbirkorlik subyektlari uchun soliq chegirmalari tizimini huquqiy mustahkamlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. Toshkent: Adolat, 2026
2. I.Zokirov. Fuqarolik huquqi: Darslik. 1-qism. Toshkent: TDYI, 2009.
3. H.Rahmonqulov. Majburiyat huquqi (umumiy qoidalar). Toshkent, 2005.
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari to‘plami.
5. Fuqarolik huquqi (O‘quv qo‘llanma). Mas’ul muharrir: O.Oqyulov. Toshkent, 2010
6. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). (Germaniya Fuqarolik kodeksi), § 516–534.
7. French Civil Code (Code Civil). Article 894, 931.
8. H.Rahmonqulov. Fuqarolik huquqi (Maxsus qism). Toshkent, 2010.
9. K.S.Suleymanova. Sravnitelniy analiz instituta dareniya v stranax Romano-germanskoy pravovoy semi. (Ilmiy maqola).
10. Restatement (Second) of Property: Donative Transfers (USA).